

ger L. William & S. Everett Gleason. The Challenge to Isolationism. The World Crisis of 1937-1940 and American Foreign Policy. Vol. 1. – New-York, Evanston, London, 1952. 13. Lowenthal M. Mark. Intelligence from Secrets to Policy. – Washington D. C. A Division of Congressional Quarterly Inc., 2000. 14. Memorandum from the Assistant Director for Administrative Management of the Bureau of the Budget (Stone) to the Director of the Bureau of the Budget (Smith). Washington, August 27, 1945 // National Archives and Records Administration, RG 51, Records. 15. Paddock Alfred H., Jr., "Military Psychological Operations," in Political Warfare and Psychological Operations: Rethinking the US Approach, ed. Frank B. Barnett and Carnes Lord – Washington, D.C.: National Defense University Press, 1989. 16. Paddock Alfred H., Jr., U.S. Army Special Warfare: Its Origins – Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2002. 17. Paper by the

Director of the Office of Strategic Services (Donovan). Attachment 2 // Memorandum from the Director of the Office of Strategic Services (Donovan) to President Truman. Washington, August 25, 1945 // Truman Library, Miscellaneous Material Filed by the Administrative Asst. in the President's Office, Office of Strategic Services. Secret // The Department of State // www.state.gov. 18. Paterson G. Thomas. Major Problems in American Foreign Policy. Volume III. Since 1914. Third Edition – Lexington, Massachusetts, Toronto. D. C. Heath & co., 1988. 19. Roosevelt's "Quarantine" Speech, 1937 // Thomas G. Paterson. Major Problems in American Foreign Policy. Volume III. Since 1914. Third Edition – Lexington, Massachusetts, Toronto. D. C. Heath & co., 1988.

Надійшла до редколегії 12.10.08

Н. Папенко, доц.

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВИЩЕ УКРАЇНЦІВ В АВСТРО-УГОРЩИНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розглянуто динаміку становища українців в Габсбурзькій монархії.

The dynamics of living conditions and official status of the Ukrainians in Habsburg monarchy is reviewed.

Історія Австро-Угорщини була і залишається для багатьох дослідників об'єктом особливої уваги, джерелом постійних наукових дискусій та суперечок. Серед складних проблем історичного минулого двоєдиної монархії чи не найбільший інтерес представляють національні відносини. І тут немає нічого дивного, адже саме гострота міжнаціонального протистояння визначила фон усього внутрішньополітичного життя держави. Основною причиною численних етнічних конфліктів у Австро-Угорщині була національна строкатість монархії, що служила сприятливим ґрунтом для національних претензій, обмежень та амбіцій.

На початку ХХ ст. в Австрії з'явилася декілька серйозних теоретичних праць, в яких розглядалася національна проблема. З боку соціал-демократів особливо вирізнялися своїми програмними трактатами К. Раннер та О. Бауер [21]; румунський дослідник, людина наближена до спадкоємного трону А. Поповічі – "Об'єднані штати Великої Австрії" (1906), які передбачали створення 15 національних регіонів для 11 націй монархії, враховуючи територіальний поділ німецьких, італійських, угорських земель. Однак усі ці пропозиції не враховували шляхи реалізації національних проблем [20].

У багатому поліетнічному спектрі Дунайської монархії чільне місце займали українці. З Х ст. їх землі ввійшли до складу Угорської держави. Після розгрому українських військ під Мохачем та загибелі короля (1526), угорська корона переходить до Габсбургів. Таким чином до складу володінь Габсбургів входять і українські землі. Українці проживали трьома компактними групами: в Галичині та Буковині (територіально належали до земель австрійської корони) і Закарпатті, що підпорядковувалося угорській адміністрації.

Особливість українського питання в Австро-Угорщині полягало в тому, що його розв'язання залежало від двох самостійних держав. Однак якщо в Австрії це питання існувало не в контексті українсько-німецького протистояння, а в світлі – польсько-українських протиріч у Галичині та румунсько-українських конфліктів в Буковині, то в Угорщині українські національні вимоги були спрямовані проти "мадьяризації" та самочинності державної адміністрації. Така ворожість українського та угорського світів породила упереджений підхід офіційного Будапешту до українців та українського національного руху, що проявлялося у відвертому небажанні урядових кіл розв'язати проблеми закарпатських "русинів".

Українське населення Австро-Угорщини пройшло довгий непростий шлях до національного визнання. Лише в середині ХІХ ст. революційні події "весни наро-

дів" в Європі на порядок денний поставили національні проблеми українців. Передумовою цьому – утвердження австрійського конституціоналізму, який декларував однакові громадянські та національні права всім, без виключення народам Австрії. У 90-х р. ХІХ ст. спостерігається перехід до масового національного руху українців, що супроводжувався заснуванням, вперше в Австрії, впливових українських національних партій. Саме з трансформацією національного руху в масовий національно-політичний остаточно утверджується українське питання як постійна проблема в державній політиці Габсбургів. Це був непростий, досить радикальний комплекс українських національних вимог та урядової внутрішньої політики, спрямовані на розв'язання гострих питань, пов'язаних з покращенням культурно-освітнього та політично-правового становища українського населення Австрії.

За своєю чисельністю, українці належали в Австрії до групи провідних народів. На поч. ХХ ст. в Галичині, на Буковині українське населення представляло 40 % усіх жителів. В переважній своїй більшості воно було аграрним. На 1900 р. трохи більше 93 % австрійських українців були зайняті в сільському господарстві та лісовій промисловості. У Галичині 94 % українського населення працювало у землеробстві і лише 1.4 % – промисловості [15, с. 23]. Схожа ситуація була і на Буковині, де поміщикам (не українського походження) належало 300 тис. га землі та лісових угідь. Серед великих землевласників Буковини (1910) було 50 поляків, 48 румунів, 50 євреїв [7, с. 34].

Своєрідною була роль українців у промисловому виробництві. Для промисловості Галичини та Буковини характерною рисою була відсутність важкої індустрії, висока питома вага кустарної та напівкустарної промисловості, примітивне технічне обладнання. Із загального числа підприємств усієї Австрії на 1910/1911 р. в Чехії знаходилося 38,3 %, у Нижній Австрії – 22,4 %, Галичині – 6,6 %, Буковині – 0.7 % [18, с. 19]. 90 % галицького та буковинського експорту становили сировина та напівфабрикати, а промислова продукція – 3 % всієї експортної продукції. Водночас 72 % імпорту припадало на готові товари [18, с. 131].

На початок ХХ ст. Галичина та Буковина залишаються внутрішньою колонією Австро-Угорщини, вигідним ринком збуту промислових товарів, дешевим аграрно-сировинним придатком. За даними дослідника О. Мазурка протягом 1900-1914 рр. чисельність українців у містах Східної Галичини становила 24,4 %, Північної Буковини – 22,8 % [10, с. 100-101]. На 1880 р. українці становили абсолютну більшість в 13 містах і містеч-

ках Східної Галичини, то на 1910 р. – лише 9 [10, с. 110]. Із 8 міст Північної Буковини українці переважали за своєю чисельністю лише у трьох. Приріст українського міського населення (10 %) поступався полякам (55 %) та румунам (25 %) [10, с. 112].

На кожну тисячу зайнятих у промисловості Східної Галичини українців було 180, поляків – 400, євреїв – 390. На Буковині, що відставала по темпам економічного розвитку, чисельність українців у промисловості була незначною. На 1910 р. із 305 тис. 101 українця у промисловості, було зайнято лише 13 тис. 110 чол. [7, с.36]. У деревообробній, нафтовій промисловості Прикарпаття, видобутку та переробці кам'яної солі у Стебнику переважали українці. [1, с 33].

У крайових центрах – Львові, Чернівцях українці значно поступалися своєю чисельністю, соціальними позиціями іншим етнічно-національним групам. На 1900 р. у Чернівцях українці становили 19, 3 % від усіх жителів міста, тоді як євреї – 32 %, німці – 19 %, то через 10 років питома вага їх зменшилася і досягла 17,8 %, 33,5 % та 15 % [3, с.64]. Крім того українці проживали, як правило, у передмісті.

У фінансово-банківській сфері українці не займали ключових позицій, але із року в рік їх позиція змінювалася. Яскравим показником їх активності слугувало збільшення українських фінансово-кредитних товариств та організацій. Станом на 1900 р. у Львові нараховувалося 39 українських фінансово-кредитних та господарських акціонерних товариств, що об'єднувалися у "Крайовий союз кредитний", "Крайовий союз кооперативний". На 1905 р. їх переховувалося 100, через рік – 131 [11, с.148]. Найбільшими кредитними спілками були "Дністер", "Народна торгівля", "Сільський господар" (отримав субсидії у розмірі 133 тис. крон на рік [11, с.150]), що мали свої філії в Тернополі, Станіславі, Перемишлі, Дрогобичі, Коломиї та інших містах.

На Буковині набули широкого розповсюдження українські сільськогосподарські каси: "Руська каса" (1896), "Селянська каса" (1903), яку очолював лідер українського національного руху на Буковині, депутат австрійського парламенту проф. С. Смаль-Стоцький. Каса займалася кредитними операціями для дрібних власників – селян через розгалужену мережу малих сільськогосподарських кас-філіалів. На 1913 р. таких кас на Буковині було 149 і нараховували 18 тис. 786 членів [19, с.36].

Зовнішня торгівля керувалась і здійснювалась виключно німецькими та єврейськими компаніями.

Важливим показником у визначенні етносоціальної структури українців в Австрії, була зайнятість у так званих вільних професіях і державних адміністративних закладах, посади в яких діставались "...набагато важче ніж полякам" [16, с.5].

За переписом 1912 р. службовців-українців у державних органах Східної Галичини серед керівників адміністративних округів-повітів було лише 5 (Львів, Городок, Снятин, Збараж, Ніско), а серед окружних комісарів – 6 чол. Лише 25 українців були серед бухгалтерських службовців Львову, 12 – серед канцелярських, 9 – технічних. Щоб упорядкувати таке становище, урядові кола видають розпорядження (серпень 1912 р.) про прийняття українців на будь-які посади в урядові заклади та служби Галичини.

На Буковині зайнятість українців була аналогічною. На кінець XIX ст. серед 1 тис 037 службовців краю українців нараховувалося 77 чол. На початок XX ст. вони становили 8 % серед усіх буковинських урядовців та й то на нижчих щаблях чиновницької ієрархії. Серед 48 чиновників Чернівецького магістрату – 6 українців, а серед 3,097 службовців міста – 47 чол.

Нечисленною на Буковині була українська інтелігенція. Найбільшу групу становили учителі: 822 особи працювали в народних школах, 70 – гімназіях та середніх школах. У календарі "Просвіта" (1914 р.) наводяться дані про чисельність українців: 72 адвоката, 16 нотаріуса (Львів – 2 особи, Галичині – 14 осіб), 79 лікарів. Освітній рівень українського населення був низьким, але з прийняттям (1867) нової конституції, 19 стаття якої гарантувала кожному народові створення усіх умов для навчання рідною мовою, починається безперечний злет українського шкільництва. На 1911/1912 навчальний рік тільки українських початкових шкіл на Галичині було 2553 з них: 11 – приватні, 9 – українських, 3 – польсько-українські гімназії, 1 – лицей для дівчат, 2 українські та 1 польсько-українська професійні промислові школи. За переписом (1910) населення Австрії українці займали 8 (передостаннє) місце за писемністю. Якщо серед німецького та єврейського населення письменних було 96,2 %, поляків – 65, 14 %, румунів – 39,06 %, то українців – 37,25 %. Протягом 1911/1912 рр. відвідувало приватні навчальні заклади 4294 осіб, серед них українців – 995 [7, с.95]. Як свідчать наведені дані, освітній рівень українців Галичини не був професійно високим порівнюючи з іншими, бо "українська мова була фактично безправною". [8, с. 9].

Стан українського шкільництва Буковини був схожим до стану на Галичині. Якщо на сер. XIX ст. лише 8,1 % буковинських дітей відвідувало школу (українських не існувало), то вже з другої половини XIX ст. спостерігаються певні зміни, причому кількість початкових шкіл – зростає. На 1899/1900 навчальний рік на Буковині вони становлять 187, а на кінець 1918 – 218. Крім того існують змішані школи. На кінець 1918 р. їх нараховувалося: 7 – німецько-румунсько-українські; 24 німецько-українські; 5 – німецько-українсько-польські; 3 румунсько-українсько-угорські.

На 1910/1911 навчальний рік на Буковині серед 531 народної школи українських було 216. На 180 українських громад (330 тис. жителів) припадало 216 початкових шкіл, де 822 вчителів навчали понад 40 тис. дітей. В офіційному запиті до Буковинського сейму від 26 жовтня 1904 р. мова йшла про необхідність заснування українських шкіл для дітей. Однак уряд бездіяв. Ситуація із середніми навчальними закладами для українців не була кращою. На 1913/1914 навчальний рік існувало 2 українські та 2 німецько-українські гімназії, 1 німецько-румунсько-український заклад для вчителів, 1 ремісниче училище, 2 навчальних заклада для підготовки спеціалістів сільського та лісового господарства. У середньо-освітніх закладах навчалось 54,5 % – німців та євреїв, 30-32 % румунів та 19,4 % українців.

Таким чином розвиток початкової та середньої освіти на Буковині, як і Галичині, потребував постійної уваги і підтримки. Щодо вищої освіти, то в Австрії вона була доступною для усіх. Однак на поч. XX ст. у лавах студентів Віденського університету українців було 0,6 % від 100 %; Краківському – 1,2 %; Чернівецькому – 12,2 %; Львівському – 29,4 %. На 1914 р. серед 1808 студентів Львівського політехнікуму українці становили 105 чол., Львівській ветеринарній школі їх було 47 осіб, Краківській мистецькій академії 15 осіб [12, с.47].

Важливим чинником піднесення культурно-освітнього рівня українців були сільські читальні та бібліотеки, організацією та впорядкуванням яких займалися національні громадсько-політичні товариства. Значну роботу проводила "Просвіта" (1868). Завдяки зусиллям членів цієї організації на Галичині на поч. XX ст. діяло 924 читальні, а напередодні Першої світової війни – 3 тис. [1,с. 114]. Разом з тим на Буковині домінуючою

була німецька мова. Українська мова використовувалася лише для зовнішніх контактів українців з державними закладами; для взаємовідносин крайових комісій та комітетів з українськими партіями; у видавництвах. У крайовому парламенті Галичини – сеймі, починаючи з 1907 р. службовою мовою була – польська. Практично використання української мови не обмежувалось ні в шкільництві, ні в громадському та церковному житті.

Важливим показником правового становища та політичних позицій українців в Австрії була їх діяльність у законодавчих та виконавчих органах влади, австро-угорській армії. Чисельність українців у представницьких законодавчих структурах у різні часи була неоднаковою.

Особливістю виборчої системи Австрії було те, що вона безпосередньо залежала від податкової спроможності населення. На 1910 р. у Галичині українці сплачували лише 18 % прямого податку, хоч становили там 39,9 % від усіх жителів. Така низька податкова спроможність відбивалась на чисельності виборців у виборчих округах, заселених, переважно, українським населенням. У Галицькому сеймі (1861) працювало 49 депутатів-українців, 1876 – 14 чол., 1889 – 16, 1913 – 32 чол. [2, с. 6]. У Буковинському сеймі (1890) депутатів українців було 3, у 1898 р. – 5; у той час як румунів – 14, німців та євреїв – 9, поляків – 2 чол. Згідно з "буковинською угодою" (1910), яку називають національним компромісом, у 1911 р. до законодавчих органів Буковини було обрано 17 українців, 17 німців та євреїв, 23 румуна, 6 поляків [2, с. 7].

У Державній Раді Австрії чисельність українців була також незначною. У верхній палаті – 3 особи (львівський митрополит греко-католицької церкви А. Шептицький, проф. Празького університету І. Горбачевський, державний радник О. Барвінський). У нижній палаті протягом 1861 р. працювало 12 українців, 1873 – 14, 1979 – 3, 1891 – 8, 1901 – 10 осіб [9, с.8]. 26 січня 1907 р. приймається новий виборчий закон, згідно з яким збільшується число українських депутатів. Із 516 парламентарів вони становили 32 особи, в той час як поляків – 80, німців – 235, чехів – 108, південних слов'ян – 37, італійців – 19, румунів – 5 [9, с.9]. Серед парламентарів з Галичини – 27 осіб, Буковини – 5 осіб. Напередодні 1914 р. їм належало 31 депутатське місце.

Наведені вище дані свідчать, що саме в силу нечисленної присутності українців у законодавчих органах, політичні можливості українського населення в Австрії були надто обмеженими. Однак заслуговує на увагу той факт, що віце-президентом палати депутатів австрійського парламенту було обрано українця Ю. Романчука. У виконавчих органах влади серед 6293 службовців віденських центральних міністерств співробітників українців нараховувалось на 1914 р. 25 осіб, румунів – 28, італійців – 73, поляків – 308, чехів – 633, німців – 4772 [9, с.10]. Однак, навіть, працюючи в центральних міністерствах, службовці-українці відігравали другорядну роль. Тому, вирішуючи українську національну проблему, Габсбурги змушені були постійно звертати увагу на підготовку службовців. З початком 1914 р. число українців у віденських міністерствах дещо збільшилося. В окремих випадках вони займали досить відповідальні посади. Так, референтом української та російської преси при Міністерстві закордонних справ став журналіст Ярослав Веселовський. Український громадський та політичний діяч Іван Горбачевський протягом 1917-1918 рр. був міністром охорони здоров'я. Відносно Буковини, то серед 1073 службовців українців було лише 71. Вони були дрібними службовцями фінансового, судового відомств. У крайовому уряді їх було 6 осіб [11, с. 149].

Не менш важливим показником політичної значимості українців у Австрії був кількісний та якісний склад австро-угорської армії. Напередодні 1914 р. 8 % від особового складу кайзерівської армії становили українці. На 1 тис. офіцерів строкової служби припадало лише 2 українця; на 1 тис. офіцерів-резервістів – 5. На початок 1914 р. у 9 піхотних полках кайзерівської та королівської армії українці становили від 59 % до 72 %, що свідчило про кількісне зростання українців серед рядового складу. Однак трагедія українства полягала у тому, що воно не маючи власної держави, було розділено територіально і змушено було воювати в роки Першої світової війни один проти одного в арміях різних країн.

На початку XX ст. в австрійській політиці щодо українців з'являється проблема пов'язана з використанням етнічних термінів "Ruthen" і "Ukrainer". Ідея про офіційне використання імені "Ukrainer" вперше виникла в Австрії серед українських політиків. В календарі Української соціал-демократичної партії відомий історик М. Кордуба писав, що українці та русини – один і той самий народ – українці. На поч. XX ст. у Галичині та Буковині етнічні назви "українці", "український" стають настільки популярними, що не сходять зі шпальт національно-партійної преси [13, с. 31]. 5 червня 1912 р. австрійський імператор Франц Йосип, у своєму відкритому листі до українського депутатського корпусу парламенту, скористався терміном "український". Реакція на це змусила міністра внутрішніх справ барона Гайнольда виступити з офіційним поясненням щодо терміна, як до випадкового. Зрештою конфлікт зобов'язав австрійських політиків відмовитись від використання етнічних термінів [17, с. 204]. І лише з початком Першої світової війни в Австрії змушені були ще раз повернутися до питання офіційного визнання національного імені "Ukrainer" замість "Ruthen". В українських колах Австрії розуміли, що саме в умовах загального військово-політичного протистояння з англо-французько-російським блоком з'являється чи не єдиний реальний шанс розв'язати проблему державного визнання етнічної самоназви "українці". На поч. 1915 р. голова наукового товариства імені Т. Шевченка /Львів/ проф. В. Щурат підготував меморандум "Про необхідність використання національного терміну "українець"" [13, с. 32]. Історик С. Томашівський зробив деякі поправки до меморандуму, а 21 липня 1915 р. імператорсько-королівський другар А. Гольцгаузен у 25 примірниках його опублікував. Щоб надати документу офіційний характер, свої підписи під ним поставили відомі українські вчені Галичини: С. Томашівський, С. Дністрянський, З. Кузеля, В. Щурат, І. Раковський, С. Рудницький. У меморандумі зазначалося, що українці з початком своєї історії мають чимало імен, що сьогодні є для всіх очевидним. Серед українців Австро-Угорщини це ім'я поширилося з Лівобережної України ще в 60-ті р. XIX ст.. Воно популяризувалося і стало невід'ємною політичною рисою національно-культурного розвитку українців. У 90-ті р. XIX ст. в науці, літературі, публіцистиці, громадському житті це поняття стало домінуючим. Тому, за переконанням авторів меморандуму, назви "Україна", "українець", "український" були єдино доцільними для українців і мусили бути визнані державними структурами Австро-Угорщини [13, с. 32].

В липні 1915 р. лідери українського національного руху – відомий галицький адвокат К. Левицький, М. Василько звернулися до австрійського уряду зі спеціальною заявою в якій наголошували на тому, що національний розвиток української нації зробили неможливим використання термінів "Ruthen", "російський" як офіційне ім'я українського народу в Австрії. Однак ще з початку війни посадові особи монархії неодноразово викори-

стовували термін "українець", "український". Це дозвіл на організацію Українських Січових Стрільців (серпень 1914); відповідь на заяву коменданта УСС (19 вересня 1914); реакція на привітання українських депутатів з приводу ювілею уряду (3 грудня 1914); відповідь ерцгерцога Карла на телеграму М. Васильчика (7 січня 1915); заява уряду та спадкоємця престолу з приводу звільнення Перемишля від росіян (3 червня 1915). У зв'язку з цим депутати парламенту просили високий імператорський королівський уряд "затвердити етнічні терміни "українець", "український" як єдино правомірні для української нації.

Починаючи з липня 1915 р. три австрійські урядові структури: канцелярія міністра-президента, міністерство внутрішніх справ та віросповідань змушені були займатися проблемою можливого використання національних імен. 10 серпня 1915 р. міністр-президент К. Штюрк на засіданні уряду доручає обом міністерствам вивчити це питання та прийняти відповідне рішення. У зв'язку з цим у Міністерстві віросповідань (18 вересня 1915 р.) приймається рішення про залучення провідних фахівців, науковців до питання про заміну термінів "Ruthener" на "Ukrainer". На науковій експертизі терміну наполягав і міністр внутрішніх справ князь К. Гогенлоє [14, с. 175]. Першим, хто підготував відгук на меморандум, був відомий славіст, академік Віденського університету Ватрослав фон Ягіч. У своїй науковій записці від 8 жовтня 1915 р. вчений наголошував на важливість проблеми – необхідність її вирішення, актуальність як у науковому так і в політичному аспекті. На його думку ці терміни – правомірні по відношенню до українців. Різниця лише у тому, що "Ruthener" – ім'я, з історичного огляду і стосується лише тієї частини українського населення, що проживає на території Австрії, друге – згідно з географічної та етнографічної точки зору – стосується тільки українців Росії. Політичний бік справи полягав у тому, що "українство" Австро-Угорщини знаходилося на стадії розвитку, тому визнання національного імені "Ukrainer" було б передчасним. В. фон Ягіч виступав проти запровадження в Австрії етнічного терміну "Ukrainer". Даючи оцінку поглядам В. Фон Ягіча, відомий український історик, політик ХХ ст. Д. Дорошенко звертав особливу увагу на політичні переконання автора. Працюючи довгий час у російських університетах, Ягіч симпатизував Росії, вірив у майбутню демократизацію російського суспільства. Прагнення українців до національно-державного суверенітету викликали у вченого гостре несприйняття, що інколи виливалося у відвертий "антиукраїнізм". [5, с. 264-280]. Можливо, виходячи з цього, причини негативної реакції вченого слід шукати не стільки у науковому змісті, скільки у політичному.

Принципово інший характер мали висновки проф. східноєвропейської історії Віденського університету, радника уряду Г. Іберсбергера, який підтримав ідею українських науковців. Він вважав, що з лінгвістичної та політичної точок зору використання етнічного терміну "Ukrainer" замість "Ruthener" не викликає заперечень. На його думку прийняття нової термінології несе в собі ще й очевидні політичні дивіденди. Дискусія сприяла зростанню активності українських політичних, громадських наукових діячів на центральні структури держави. 30 січня 1915 р. міністерство віросповідань отримує зі Львова заяву Головної управи Українського педагогічного товариства в якій зазначається, що товариство буде користуватися терміном "український" замість урядового "руський" і просить довести це до відома усіх органів міністерства з тим, щоб уникнути можливих непорозумінь [6, с. 42]. Нарешті державні та політичні кола Австрії зрозуміли, що для українців питання запро-

вадження національної назви "Ukrainer" носить вже не науковий характер, а перемістилося у політичну площину. Зрештою, політичний зміст дискусій мав загальнонаціональний характер. Оскільки обговорювана проблема виходила за рамки внутрішньої політики, то до її розв'язання було залучене і зовнішньополітичне відомство Австро-Угорщини. 23 лютого 1916 р. міністр закордонних справ С. Буріан звернувся до Міністерства внутрішніх справ, де повідомляв про те, що поділяє думку проф. В. Ягіча та вважає визнання в Австрії термінів "Ukrainer", "ukrainisch" передчасним. Про антиукраїнську позицію С. Буріана були освідомлені австрійські урядові кола, однак чиновники міністерства віросповідань вирішили підключити до дискусії ще один "наукового авторитет" – проф. романської філології Інсбруцького університету, таємного радника двору Т. Гартнера.

25 лютого 1916 р. державні установи Австрії отримали рішення Т. Гартнера на меморандум, в якому той наполягав на необхідності використання національного імені "українець". Вчений вважав, що Австро-Угорщина зобов'язана визнати терміни "українці", "українська мова", бо вони істина народу, який відомий в державі як "Ruthenen". 20 травня 1916 р. вчений робить ще одну спробу переконати урядовців у необхідності використовувати національне ім'я українців, звертає увагу на ту обставину, що з початком війни в Австро-Угорщині офіційно використовувалося поняття "український легіон", "український союз", регулярно виходила газета у Відні та Будапешті – "Ukrainisch Nachrichten".

Нова термінологія стала настільки звичною, що відмовитися від неї було неможливо. Позитивне рішення Т. Гартнера пояснювалося, перш за все, його науковими переконаннями. Разом з відомим буковинським політиком, проф. Чернівецького університету С. Смаль-Стоцьким він підготував протягом 1893-1907 рр. два видання українського шкільного підручника "Руська граматики" [4, с. 178]. Добре розуміючи сутність національних вимог українців у Австро-Угорщині, вченого глибоко вразила відмова галицького намісника погодитися на третє видання підручника, але вже під назвою "Українська граматики" [4]. Значний опір чинив українській національній термінології міністр внутрішніх справ К. Гогенлоє, який у зверненнях (7 лютого, 25 лютого 1916) до міністерства закордонних справ наголошував на непередбачені наслідки офіційного використання терміну "Ukrainer" і пропонував об'єднати зусилля з метою збереження даному випадку "status quo".

Інформація про можливість державного використання етнічного терміну "Ukrainer" швидко поширилася за межі монархії [6, с. 51]. Напружено стежили за ходом дискусій політичні кола Угорщини. Радник уряду Драше-Лазер у приватному листі (16 грудня 1915) до австрійського держсекретаря висловлював думку про те, що проблема зміни національного імені "Ruthener" на "Ukrainer" стосується як Угорщину, так і Австрію, тому будь-які спроби її вирішити на користь українців необхідно завадити. Політичні кола Австрії змушені були враховувати і цю точку зору. Лише з призначенням на посаду міністра закордонних справ Австро-Угорщини графа О. Черніна та міністра внутрішніх справ графа Ф. Гогенбурга суттєво змінило позицію країни щодо терміну "Ukrainer". 13 січня 1917 р. депутат Буковини М. Василько направив О. Черніну спеціального листа, в якому просив посприяти справі запровадження офіційної назви "Ukrainer", бо в майбутньому це буде мати велике значення. О. Чернін узяв це до уваги. 25 липня 1917 р. на спеціальній нараді рządu міністерств Ф. Гогенбург виступив за визнання терміну "Ukrainer" і щоб не зволікати з прийняттям остаточного рішення, міністр

запросив офіційно запровадити нову назву введенням її до Вісника імператорських законів та місцевих органів влади. Ця пропозиція також була підтримана міністерством закордонних справ [6, с.53].

Влітку 1917 р. дискусія навколо етнічних термінів досягла свого апогею. В серпні 1917 р. новий цісар Карл (син ерцгерцога Отта та принцеси Марії Йозефи) і прем'єр-міністр Е. фон Зайдлер офіційно визнали національне ім'я "Ukrainer", але навіть і таке визнання не вирішувало остаточно справу.

13 грудня 1917 р. у службовій записці міністерству внутрішніх справ прем'єр-міністр Зайдлер погоджувався з необхідністю державного визнання терміна "Ukrainer", але зобов'язував чиновників міністерства все це провести у таємниці. Очевидно, у Відні боялися відповідальності за прийняття рішення, але з початком 1918 р. австрійські політики розкрили свої плани. В інтерв'ю пресслужбі військового міністерства міністр закордонних справ О. Чернін заявляв, що "неодноразове клопотання українських депутатів про заміну старої назви на "Ukrainer", вирішено позитивно" [13, с. 34].

Таким чином, дискусія, що мала місце в наукових, політичних колах завершилась на користь офіційного визнання нової національної назви українців Габсбурзької монархії. Це був ще один крок до розв'язання українських національних питань.

1. Див. *Ботушанський В.* Становище і класова боротьба Північної Буковини в період імперіалізму. – К., 1976. 2. *Герасимович Г.* Про новий виборчий закон до сейму. – Чернівці, 1936. 3. *Дашкевич Я.* Взаємовідносини між українським та європейським населенням у Східній Галичині (кінець XIX – поч. XX ст.) // УІЖ.– 1990.- №10. 4. *Дображанський О.* Степан Смаль-Стоцький. Становлення // Буковинський журнал: 1992. – Ч. 4-5. 5. *Дорошенко Д.* Ватрослав Ягіч про українську мову і про назву "українці" // Записки історико-філологічного відділу Української Академії Наук. – К., 1927. 6. *Залізняк М.* Нариси про національне питання. – К., 1918. 7. Див. *Компанієць І.* Становище та боротьба трудящихся мас Галичини, Буковини та Закарпаття на поч. XX ст. (1900 – 1919 рр.). – К., 1960. 8. *Левицький В.* Як живеться українському народові в Австрії. – Відень, 1915. 9. *Лозинський В.* Українське представництво в Австрії. – Відень, 1915. 10. *Мазурок О.* Міста Західної України в епоху імперіалізму (соціально-економічний аспект). – Львів, 1990. 11. Нариси з історії Північної Буковини. – К., 1980. 12. *Осичинський В.* Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. – Львів, 1954. 13. Див. *Попик С.* Дискусії в Австрії навколо етнічних термінів "Ruthen" і "Ukrainer" 1914-1918 // Питання історії Великої війни. 1914-1918.- Чернівці, 1995. – Вип. 4.- Ч. 1. 14. *Расевич В.* Меморандум від липня 1915 р. до австрійського уряду про необхідність вживання національної назви "українці" // Україна в минулому.- К.1994. – Вип. 5. 15. Див. *Свежинський П.* Аграрні відносини в Західній Україні в кінці XIX – на поч. XX ст. – Львів, 1966. 16. *Смаль-Стоцький С.* Моя політика. – Чернівці, 1953. 17. Див. *Ульянов Н. И.* Происхождение украинского сепаратизма. – Нью-Йорк, 1966. 18. Див. *Хонігсман Я.* Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму. – К., 1972. 19. *Яцкевич Є.* Становище робітничого класу Галичини в період капіталізму (1848-1900). – К., 1958. 20. Див. *Kann R.* Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918/- Köln, 1964. 21. Див. *Mommggen H.* Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. – Wien, 1963.

Надійшла до редколегії 12.10.08

О. Плугаторенко, асп.

АМЕРИКАНО-РАДЯНСЬКІ ВІДНОСИНИ 1981–89 рр. В АМЕРИКАНСЬКІЙ МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Розглянуто та проаналізовано спогади головних американських державних діячів з метою дослідження формування основних засад американської політики відносно Радянського Союзу.

The author analyzes the memoirs of outstanding American statesmen in order to study the making of the foundations of the American policy toward the Soviet Union in the 1980's

Період 80-х років XX століття можна охарактеризувати за багатьма ознаками як перехідний етап в історії зовнішньої політики США. Йому безпосередньо передувало широке незадоволення у США політикою "розрядки" і посилення нестабільності та конфронтаційних тенденцій на міжнародній арені. Реалії міжнародної політики тих років відображали, однак тенденції ширші, ніж ситуація т. зв. "другої холодної війни". Йшлося про невідворотну трансформацію всієї системи міжнародних відносин та проблему майбутнього слабнучої радянської імперії. Тому питання, які стояли перед Білим домом у ділянці політики щодо СРСР, відзначались великою складністю. Для дослідника різних аспектів політики Вашингтона щодо Радянського Союзу непересічний інтерес становлять публікації спогадів та щоденники американських політичних діячів того періоду. Як і всій мемуарній літературі, їм був властивий певний суб'єктивізм, а їх авторам була притаманна поширена серед американських службовців критична оцінка зовнішньополітичного курсу СРСР. Проте, незважаючи на згадані особливості досліджуваних джерел, вони містять цінний матеріал для вивчення формування та перебігу американо-радянських відносин 1980-х років.

Першими мемуарами Р.Рейгана, які висвітлюють його біографію від народження і до кінця другого президентського терміну є книга "Життя по-американськи". Хоча цілий розділ у ній присвячений розповіді про перебіг американо-радянських зустрічей і домовленостей щодо контролю над озброєнням [12, с.539-735], проте вона має описовий характер і містить чимало інформації про особисті переживання президентом чисельні

цитати з його виступів у США. Інтерес для дослідника становить подача у тексті фрагментів листування Р.Рейгана з керівниками СРСР, деякі витяги з щоденника президента та детальний опис перебігу кожної зустрічі з М.Горбачовим. Одним з недоліків книги, як мемуарів колишнього президента США, можна вважати відсутність детальної інформації про формування засад, концепцій і настанов політики адміністрацій Р.Рейгана щодо СРСР.

Найновішою та найбільш цінною публікацією, яка дає змогу дослідити усі подробиці створення засад зовнішньополітичного курсу країни у надрах Білого Дому, є видані у травні 2007 року щоденники Р.Рейгана, які відображають особисті враження президента від політичних подій з 26 січня 1981 до 20 січня 1989 року. Щоденники публікуються не у повному обсязі, оскільки їх редактор – історик Д.Брінклі – був змушений піти на скорочення, щоб вмістити всю інформацію у 693 сторінки додавши ще й іменний та тематичний вказівники. Унікальність цієї праці полягає ще й у тому, що лише один попередник Р.Рейгана на посаді – Дж. Полк (1845-1849 рр.) – вів щоденник.

Короткими реченнями президент Р.Рейган подає свою особисту оцінку генерального секретаря СРСР М.Горбачова як неоднозначного лідера, до яких він відносить і себе [10, р.439]; торкається проблем присутності радянських військ в Афганістані [10, р.128-129, 556-559]; розповідає про небажання продовжувати заборону на продаж зерна СРСР, оскільки це дозволяє радянському керівництву нарощувати озброєння замість виробництва товарів споживання [10, р.2, 10, 92-94, 106];